

'Betreffende den Nederlandschen Beecher Stowe'

Max Havelaar naast De hut van oom Tom

Max Havelaar, of de koffij-veilingen der Nederlandschen Handel-Maatschappij (1860) van Multatuli, het pseudoniem van Eduard Douwes Dekker, behoort tot de absolute top van de Nederlandse literatuur. Maar is dit meesterwerk uit de Nederlandse canon beïnvloed door *De hut van oom Tom*, dat acht jaar eerder door de Amerikaanse Harriet Beecher Stowe werd geschreven?

Eytal Pol is historicus en studeerde Noord-Amerika studies aan de universiteit van Leiden.

Voor velen is *Max Havelaar* bekend werk. Het boek, dat in de kern een aanklacht tegen de uitbuiting van de Javaan is, wordt verteld vanuit drie oogpunten. Makelaar in koffie Droogstoppel en zijn stagiair op kantoor Stern vertellen het verhaal van de fictieve assistent-resident op Java Max Havelaar (die veel gelijkenissen vertoont met Multatuli zelf). Aan het einde van het boek neemt Multatuli de pen over van Droogstoppel en Stern en richt zich tot koning Willem III.

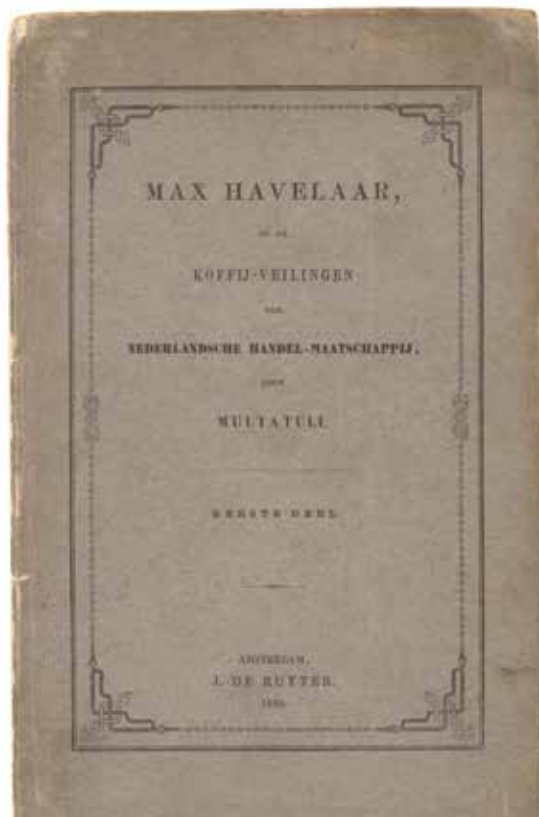
De hut van oom Tom begint in Kentucky bij de familie Shelby en hun drie slaven Tom, Eliza en haar zoontje Harry. Door zijn schulden moet meneer Shelby zijn slaven verkopen. Eliza vlucht met Harry richting het vrije Noorden, maar Tom ondergaat zijn lot en wordt in het zuiden doorverkocht.

Net als in *Max Havelaar*, wordt de lezer in *De hut van oom Tom* geconfronteerd met de gruwelijkheden en uitbuiting van een systeem, in dit geval de slavernij. Beide boeken delen dus eenzelfde soort doel, namelijk een aanklacht jegens uitbuiting.

Negentiende-eeuwse bestseller

De hut van oom Tom verscheen acht jaar voordat *Max Havelaar* werd gepubliceerd. Stowes werk was zó succesvol dat het na de Bijbel het meest verkochte boek in de negentiende eeuw werd. Al binnen enkele jaren verschenen vertalingen, inclusief een Nederlandse. Door zowel te kijken naar de inhoud en schrijfstijl van beide boeken, als naar de contemporaine reacties, kan worden beargumenteerd dat er een bepaalde gelijkenis bestaat tussen de werken. Deze vergelijking komt niet uit de lucht vallen, maar werd toentertijd ook herkend en duikt sindsdien sporadisch op. In 1976 bracht de beroemde Nederlandse schrijver Willem Frederik Hermans een biografie van Multatuli uit, *De Raadselachtige Multatuli*, waarin hij zich verzette tegen deze vergelijking: '... haar *Uncle Tom's Cabin or Life among the Lowly* verscheen als feuilleton in 1850 en in 1852 als boekvorm; dit pleidooi voor de afschaffing

van de slavernij had ogenblikkelijk een enorm succes, maar de invloed ervan op *Max Havelaar* is minder groot dan wel eens is beweerd. *Max Havelaar* moest een dergelijk boek worden als *De hut van oom Tom*, hoewel "iets droogs en onbelangrijks", namelijk zijn ruzie met het Indische gouvernement, eraan ten grondslag lag.¹ Zonder een al te antagonistische houding jegens Hermans in te nemen, voelt zijn argumentatie en latere stelling in een interview met professor Olf Praamstra dat *Max Havelaar* 'niet doelmatig geschreven is' enigszins oneerlijk en onvolledig.² Hermans haalt er een hoofdstuk bij waarin enkele personages rustig eten en gesprekken voeren, terwijl de Javaan lijdt. De symboliek voor machtswellust in het gesprek, de bekende Japanse steenhouwer-anekdote, in combinatie met de confronterende tegenstelling tussen Javaans leed en Nederlands comfort, kan juist als zeer doelmatig worden ervaren. Daarnaast hoeft het verschil in succes na publicatie geen reden te zijn om parallellen tussen beide boeken weg te wuiven.

Omslag van de eerste editie van *Max Havelaar* uit 1860.

De hut van oom Tom sprak veel lezers aan om een aantal redenen. Allereerst gebruikte Stowe een uitermate sentimentele schrijfstijl. De emotionele beschrijvingen van het verlies van kinderen, en het leed en dood van personages groot en klein, spelen goed in op de emotie van de lezer. Zoals Sanne Taekema stelt in haar artikel *Een roman als aanklacht* konden blanke vrouwen zich even goed verplaatsen in de pijn na de dood van een kind. Na het hoofdstuk over Saïdjah en Adinda te lezen in *Max Havelaar*, waarin een Javaanse jongen zijn buffels, huis en uiteindelijk zijn geliefde verliest, zullen vele lezers een soortgelijke bedroefdheid hebben gevoeld. Tom, Eliza, Harry, het meisje Eva en de familie Shelby zijn vanzelfsprekend fictieve personages, hersenspinsels van Stowe. Wat bijzonder is, is dat Stowe dit erkent in het laatste hoofdstuk. Zij probeert duidelijk aan te geven dat de gebeurtenissen in haar boek niet slechts verzonden onregelmatigheden zijn, maar juist de belichaming van systematische

**“Ja, een bekentenis, lezer!
Ik weet niets over de liefde
tussen Saïdjah en Adinda”**

uitbuiting. Multatuli bekent hetzelfde na zijn verhaal over Saïdjah en Adinda: ‘Ja, een bekentenis, lezer! Ik weet niets over de liefde tussen Saïdjah en Adinda.’²³ Dit zou echter geen verschil moeten maken, stelt hij. ‘Is het Bijbelverhaal van de barmhartige Samaritaan een leugen, omdat er misschien nooit een geplunderde reiziger is opgenomen in een Samaritaans huis? Of – om af te dalen tot een boek dat meer lijkt op de mijne – mag men de waarheid ontkennen die het thema is van *De Negerhut van oom Tom*, omdat er misschien nooit een meisje Evangeline heeft bestaan?’

Duidelijk is dat Multatuli hier hetzelfde doet als Stowe. Hij spreekt de lezer aan en erkent de fictieve inhoud van zijn verhaal, maar stelt de lezer ook direct een vraag. Is dit verhaal niet symbool voor een veelvoorkomende werkelijkheid? Opvallend is natuurlijk Multatuli’s eigen vergelijking tussen zijn boek en dat van Stowe.

Goedkeuren of negeren?

Een derde overeenkomst tussen de schrijfstijlen, is dat beide schrijvers de traditionele rol van de anonieme verteller loslaten. De verhalen worden onderbroken om de lezer direct toe te spreken. Neem bijvoorbeeld de volgende passage uit *De hut van oom Tom*:

‘And now, men and women of America, is this [slavernij] a thing to be trifled with, apologized for, and passed over in silence? Farmers of Massachusetts, of New Hampshire, of Vermont, of

*Connecticut, who read this book by the blaze of your winter-evening fire – strong-hearted, generous sailors and ship-owners of Maine – is this a thing for you to countenance and encourage? Brave and generous men of New York, farmers of rich and joyous Ohio, and ye of the wide prairie states – answer, is this a thing for you to protect and countenance?*²⁴

Stowe spreekt de lezer direct aan, en vraagt hun of ze de uitbuiting en het leed goed kunnen blijven keuren of negeren. Multatuli doet hetzelfde in *Max Havelaar*, het verhaal onderbreken om de lezer direct toe te spreken: ‘Worstelt u niet met uw verscheurde ziel, omdat u moet kiezen tussen Nietigheid A en Onbenulligheid B? Hebt u niet uw dure tranen nodig voor ernstiger zaken dan, ach, wat valt er nog meer te zeggen! Was het gisteren niet een slappe dag op de beurs? En dreigt de koffiemarkt niet nog verder in te zakken door een te groot aanbod?’²⁵ Multatuli confronteert de lezer. Hij vraagt hun om de onbenulligheid van hun eigen problemen in te zien en te denken aan hoe ‘meer dan dertig miljoen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen’.

Portret van Harriet Beecher Stowe, de auteur van *Uncle Tom's Cabin*. Foto gemaakt tussen circa 1870-1890. Bron: National Archives and Records Administration.

¹ Willem Frederik Hermans, *De Raadselachtige Multatuli* (De Bezige Bij, 1976, pp. 70-71).

² Olf Praamstra, ‘Een gesprek met Willem Frederik Hermans’ (Over Multatuli, 1995, pp. 18-30).

³ Multatuli, *Max Havelaar* (NRC Boeken, 2010, p. 143).

⁴ Harriet Beecher Stowe, *Uncle Tom's Cabin* (Penguin, 1981, p. 623).

⁵ Multatuli, *Max Havelaar* (NRC Boeken, 2010, p. 234).

Portret van Eduard Douwes Dekker, beter bekend als Multatuli, de schrijver van *Max Havelaar*, 1864. Foto: César Mitkiewicz. Bron: Rijksmuseum.

Bekende standpunten

Een indirectere vorm van communicatie met de lezers die beide boeken gemeen hebben, is het gebruik van personages waarin bepaalde lezers zich herkennen en die symbool staan voor contemporaine groepen en gedachtegoed. In het boek van Stowe zijn het meest sprekende voorbeeld hiervan de personages Augustine St. Clare en zijn nicht Miss Ophelia, twee personages die allebei personen met breed gedeelde standpunten in die tijd representeren. St. Clare belichaamt de zuidelijke slavenhouder die de immoraliteit van slavernij inziet, maar zich er machteloos tegen voelt. Ophelia is een noordelijke vrouw die tegen slavernij is, maar desalniettemin veel racistischer is dan St. Clare. Ophelia valt vaak de slavernij aan, maar de tegenstrijdigheid van haar denkwijze wordt aangekaart wanneer de dochter van St. Clare op de schoot van Tom zit en Ophelia zich afvraagt waarom hij dit toelaat.

'How can you let her?' said Miss Ophelia. 'It seems so dreadful!' 'You would think no harm in a child's caressing a large dog, even if he was black; but a creature that can think, and reason, and feel, and is immortal, you shudder at; confess it cousin. I know the feeling among some of you northerners well enough. You loathe them as you would a snake or a toad, yet you are indignant at their wrongs. You would not have them abused; but you don't want to have anything to do with them yourselves.' *'Well, cousin,' said Miss Ophelia, thoughtfully, 'there may be some truth in this.'*⁶

Door de gedachtes van karakters te schetsen naar veelvoorkomende standpunten, wijst Stowe de lezers op hun fouten. Multatuli doet hetzelfde met het karakter Droogstoppel, een succesvolle, maar bekrompen en materialistische zakenman van burgerlijke afkomst, die de gedwongen arbeid van de Javaan goedkeurt. Droogstoppel is representatief voor de Nederlandse maatschappij rond het midden van de negentiende eeuw en wordt door Multatuli bespot. In een brief uit 1864 naar zijn vrouw vertelt Multatuli waar hij het karakter op baseerde: 'Droogstoppel heb ik van den koffmakelaar Voute, plus m'n ondervinding van de holl. natie.'⁷

Deze overeenkomsten betekenen niet dat Stowe en Multatuli precies dezelfde strategieën gebruiken om de lezer aan te spreken. Zo zijn er duidelijke verschillen die besproken dienen te worden. Waarschijnlijk zal het de meesten al zijn opgevallen, maar de toon en manier waarop beide schrijvers de lezer toespreken, is erg verschillend. Stowe schetst een nationale gemeenschap (boeren in Massachusetts, scheepvaarders in Maine, enzovoort) om ze vervolgens allen de vraag te stellen of zij het leed als gevolg van slavernij goedkeuren. Zo konden lezers zich in haar woorden herkennen, en stilstaan bij de verschrikkingen die zich afspeelden in het zuiden van de Verenigde Staten. De passage uit *Max Havelaar* is duidelijk anders opgeschreven. Multatuli confronteert de lezer directer met het leed. Hij doet dit op een nogal neerbuigende manier (Nietigheid A en Onbenulligheid B). Waar de woorden van Stowe verantwoordelijkheid oproepen, zal menig lezer eerder schaamte bij die van Multatuli voelen.

Belichaming van Jezus

Een ander groot verschil is het gebruik van het christendom in beide boeken. Stowe gebruikt veel christelijke thema's in haar boek om de lezer te bereiken. Zowel Tom als het meisje Eva zijn een belichaming van het Jezusfiguur. De symboliek en beschrijving van Toms uiteindelijke dood en vergiffenis voor de daders zijn lastig te negeren. Zelfs de geografie van het verhaal, de vlucht naar het vrije Noorden en de ondergang in het onvrije Zuiden, speelt in op de christelijke lezer. Zoals John Havard stelt: *'There are only three places to be in this story: heaven, hell, or Kentucky, which represents the earthly middle ground in Stowe's geography.'*⁸ Multatuli pakt dit anders aan. Het is juist het personage Droogstoppel dat vaak naar de kerk gaat en de Bijbel leest. Hij gebruikt het christendom om de gedwongen arbeid van de Javaan aan te moedigen.

Ondanks deze verschillen waren er ook mensen die toentertijd de parallellen tussen de boeken opmerkten. De titel van dit artikel komt uit een brief van de toenmalige Minister van Staat en

⁶ Harriet Beecher Stowe, (Penguin, 1981, p. 271).

⁷ Garnt Stuiveling, *Volledige Werken van Multatuli XI: Brieven en Dokumenten uit de Jaren 1862-1866* (DBNL, 1977, p. 346).

⁸ John Havard, 'Fighting Slavery by "Presenting Facts in Detail": Realism, Typology, and Temporality in *Uncle Tom's Cabin*' (American Literary Realism, 2012, p. 249).

⁹ Garnt Stuiveling, *Volledige Werken van Multatuli X: Brieven en Dokumenten uit de jaren 1858-1862*, (DBNL, 1960, p. 130).

¹⁰ Pieter Johannes Veth, 'Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en C' (De Gids, 1860, p. 250).

minister van Koloniën Jan Jacob Rochussen aan de financier van de uitgave van *Max Havelaar* Jacob van Lennep: 'Waarde Lennepius! Aan Uwen brief betreffende den Nederlandschen Beecher Stowe erken ik Uwe vriendschap – De persoon in kwestie is mij sedert 1846 bekend. Is hij braaf? Ik stel thans een onderzoek naar hem in. Valt dit gunstig uit, dan zal ik eene pooging doen om hem te helpen – Natuurlijk dat hij in dat geval niet schrijft – wiens brood men eet, wiens woord men spreekt. In het tegenovergestelde geval zal ik antwoorden zoo als the Iron Duke antwoordde.'⁹ Rochussen is duidelijk niet blij met het schrijven van Multatuli en maakt zelf de vergelijking met Stowe. Een vanzelfsprekend weinig verrassende reactie als minister van Koloniën. Bekend historicus en geograaf P.J. Veth was een stuk positiever in een recensie in *De Gids*, een Nederlands literair tijdschrift: 'Het is een magtig protest tegen de verdrukking der Javanen, door de inlandsche Regenten zelve wel is waar, maar waartoe het Nederlandsch Gouvernement de behulpzame hand leent. En hier vertoont zich dit boek niet meer alleen als een boek, maar als een feit, als eene

Samsons-poging om een Dagonstempel om te rukken. Hier neemt het zijne plaats in naast *Uncle Tom* en *Slaven en Vrijen*, en naarmate, in dit licht beschouwd, zijne proportiën groeijen, wordt zijn vorm ons bijna onverschillig, of althans slechts in zoover van waarde, als hij het geschikte voertuig voor des schrijvers gedachten en mededelingen is.'¹⁰

'Minister van Koloniën Rochussen is duidelijk niet blij met het schrijven van Multatuli en maakt zelf de vergelijking met Stowe'

Al met al kan er gesteld worden dat er veel overeenkomsten tussen beide boeken bestaan. Deze overeenkomsten zijn opgemerkt door zowel contemporaine als hedendaagse schrijvers en academici. Multatuli zal Stowes boek niet hebben opengeslagen naast lege bladzijden om vervolgens te beginnen met schrijven, maar parallelen tussen de schrijfstijl, doelmatigheid en literaire strategieën zijn zeker te herkennen. ■

Zakdoek met daarop scènes uit het boek *Uncle Tom's Cabin*. Gemaakt rond 1870. Bron: Cooper-Hewitt National Design Museum.

